

6. *Luck H. K.* Good Faith and Contractual Performance // P. Finn (ed.), *Essays on Contract* — Sydney: The Law Book Company Limited, 1987. — P. 160.
7. *Емельянов В. И.* Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. — М.: Лекс-Книга, 2002. — 160 с.
8. *Judgement of ECHR of 25 March 1983 Minelli v. Switzerland.* Para. 30 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.echr.coe.int.
9. *Бабаев В. К.* Презумпции в российском праве и юридической практике // Проблемы юридической техники: Сб. статей. — Нижний Новгород, 2000. — С. 323–330.

Шульц Оксана Анатоліївна,
здобувач Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти

Досліджено процес становлення сучасної доктрини прав дитини у конституційному праві. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу конституційних норм, що закріплюють правовий статус дітей у деяких зарубіжних країнах.

Ключові слова: права і свободи дітей, обов'язки дитини, правовий статус дитини.

Актуальність дослідження прав дитини, як з точки зору їх генезису, інституціоналізації системи цих прав, так і в аспекті їх реалізації, зумовлена низкою чинників, серед яких насамперед відсутність реального механізму захисту прав дітей. Незважаючи на задекларовані у Конституції України правові норми (ст. 24, 51, 52), а також тенденції щодо формування в Україні нової галузі ювенального права, діти, як одна з найбільш вразливих у соціальному плані верств населення, потребують усебічного правового захисту як з боку держави, так і інститутів громадянського суспільства.

На нашу думку, вирішенню багатьох проблем, що виникають у правовідносинах за участю дітей, сприятиме вивчення позитивного зарубіжного досвіду та врахування його у конституційній практиці України.

Безумовно, проблема реалізації та захисту прав дитини не нова. Питання, пов'язані з теоретичною розробкою прав дитини, досліджували зарубіжні й вітчизняні науковці. Так, В. І. Абрамов приділив увагу проблемі теоретичного обґрунтування правового статусу дітей; М. В. Антокольська, Я. М. Шевченко, О. В. Дзера, І. В. Дзера, С. П. Коталейчук, С. В. Нещінова, А. М. Нечаєва розглядали дітей як учасників галузевих правовідносин; Н. Е. Борисова підготувала комплексне монографічне дослідження, присвячене формуванню правового статусу неповнолітніх у

Російській Федерації; О. І. Вінгловська дослідила питання імплементації міжнародних стандартів прав дитини у національне законодавство; Н. М. Крестовська у своїх наукових працях обґрунтовувала широкий спектр проблем становлення ювенального права України. Проте проблеми конституційно-правової регламентації прав дитини у зарубіжних країнах ще не були предметом спеціального наукового дослідження.

На початку ХХ ст. права дітей вперше були задекларовані у конституційних текстах західноєвропейських країн. Так, Конституція Німецької імперії (Веймарська) від 11 березня 1913 р. у ст. 7 до повноважень парламенту відносила політику турботи про материнство, новонароджених, дитинство та юність (п. 7); турботу про учасників війни та сиріт (п. 11) [1, с. 303]. Тобто діти фактично були визнані окремим суб'єктом конституційного врегулювання у Німеччині. Ця редакція Основного Закону містила прогресивні конституційні норми, зокрема, ст. 121 чи не вперше на найвищому конституційному рівні гарантувала рівні умови фізичного, духовного і суспільного розвитку для позашлюбних дітей і дітей, народжених у шлюбі; ст. 145 запроваджувала загальнообов'язкову безкоштовну шкільну освіту (1-й рівень народна школа — не менш як 8-річний курс навчання, потім школа 2-го рівня, в якій особа мала навчатися до досягнення 18 років).

Більшість європейських конституційних актів першої половини ХХ ст. також містили норми, що визначали правове становище дітей у державі. Конституція Австрійської республіки, в редакції від 1929 р., надавала право Федеральному президенту визнавати позашлюбних дітей за клопотанням їхніх батьків, такими, які народжені у шлюбі (ст. 66) [2, Т. 1, с. 66]. Тобто гарантований обсяг прав і свобод дітей залежав від походження та волі батьків; дитина, по суті, не визнавалася рівноправним суб'єктом права порівняно з дорослою особою; а законодавець наділяв державні структури та інших фізичних осіб реальними повноваженнями щодо встановлення юридичного становища конкретної дитини чи групи дітей.

Нині, в умовах панування західноєвропейської ліберальної доктрини прав людини, у конституціях більшості демократичних країн світу закріплено ліберальне праворозуміння прав і свобод людини, в тому числі прав дітей. У конституційній та судовій практиці зарубіжних країн спостерігається пом'якшення протистояння природно-правових і позитивістських підходів, існує практика позитивного закріплення природних прав та принципів. Вважаємо, що конституційна регламентація правового статусу дітей у зарубіжних країнах розвивається в умовах існування протекціоністської й автономістської доктрин ювенального права (Крестовська Н. М. вживає терміни патерналістська і персоналістська доктрини [4, с. 83–90]).

Регламентуючи правове становище дітей, конституційне законодавство зарубіжних країн значну увагу приділяє реалізації загального правового

принципу — рівності (ст. 121 Конституції Німецької імперії (Веймарської) 1913 р., ст. 66 Конституція Австрійської республіки 1929 р., ст. 3, ст. 6 Основного Закону ФРН від 23 травня 1949 р., ст. 15 Конституція Індії 1950 р.). Дуже важливо, що більшість сучасних чинних конституцій зарубіжних країн містять імперативні норми, котрі забороняють дискримінацію особи з різних умов; причому в деяких приписах перелік умов є вичерпним (Албанія, Андорра, Словенія, Сан-Марино), а в деяких — розширеним (Боснія і Герцеговина, Чехія, Нідерланди, Андорра, Іспанія, Кіпр, Словаччина), що дасть змогу продовжити перелік умов недискримінації, приміром, за походженням чи віком.

Особливу увагу при вирішенні проблем, пов'язаних з нормативно-правовим втіленням принципу рівності та рівноправності осіб, приділено у Конституції Фінляндії від 11 червня 1999 р., зокрема ст. 6 проголошує рівність всіх перед законом; містить заборону займати особливе становище залежно від статті, віку, походження, мови, релігії, поглядів, стану здоров'я, дієздатності чи будь-якої іншої причини; з дітьми варто поводитись як з рівними індивідами й вони повинні мати право впливати на вирішення питань, що їх стосуються відповідно до її розвитку. Ця прогресивна конституційна норма відображає принцип автономності особистості дитини, що закріплений ст. 12 Конвенції про права дитини 1989 р., але розкриття її правового змісту потребує додаткового дослідження, зокрема, не зрозуміло, що визначав законодавець як «відповідний розвиток дитини» у вирішенні конкретних проблем дитини. Конституція Швейцарської Конфедерації від 18 квітня 1999 р. п. 2 ст. 8 «Рівноправність» також містить заборону дискримінації особи за віком.

Більшість конституційних актів держав, утворених після розпаду тоталітарних держав, закріпили правові норми про державний захист сім'ї, материнства, батьківства, дитинства. Конституція Македонії від 17 листопада 1991 р. містить правову норму, що передбачає особливий захист материнства, дітей та неповнолітніх (ст. 42), тобто законодавець свідомо розділив соціальну групу «діти» й «неповнолітні».

У деяких сучасних конституціях особлива державна матеріальна чи нематеріальна турбота гарантується дітям-інвалідам; дітям, які залишились без батьківського піклування або постраждали від насильства (Латвії, Ісландія, Ірландії, ФРН, Польщі, Словенії, Хорватії та ін.).

Особливе місце в конституціях зарубіжних країн займає інститут громадянства. Одним з перших нормативно-правових актів європейських країн, що врегулював питання громадянства дітей, був Закон про право громадянства і право перебування від 7 червня 1929 р. [2, Т. 1, с. 472–477] міста-держави Ватикан. Право громадянства дитини, батьки якої перебували в громадянстві міста-держави, було обмежене відповідно до законодавства територіальною та родинними ознаками, тобто у такий спосіб

юридично закріплювалось обмеження прав дитини на громадянство Ватикану в цілому.

Сучасні конституційні тексти зарубіжних країн особливу увагу приділяють питанню громадянства дітей, гарантують різні способи вступу до громадянства тощо. Для більшості країн характерна практика набуття громадянства дитиною за народженням на території певної держави, причому в конституційних текстах деяких країн позбавити таку особу громадянства неможливо (п. 3 ст. 25 Конституції Болгарії від 12 липня 1991 р., ст. 11 Конституції Іспанії від 27 грудня 1978 р., ст. 12 Конституції Литви від 25 жовтня 1992 р. та ін.). В Албанії гарантується автоматичне набуття громадянства дитиною, якщо її батьки є громадянами країни (п. 1 ст. 19 Конституції Албанії від 21 жовтня 1998 р.), втрата громадянства можлива лише у випадку особистої відмови від нього. Конституція Швейцарії від 18 квітня 1999 р. встановлює спрощену процедуру натуралізації для дітей-апатридів (ст. 38).

Обсяг конституційних прав і свобод, спеціальними суб'єктами яких виступають діти, неоднаковий у різних зарубіжних країнах. Й хоча діти є носіями більшості конституційних прав і свобод, гарантованих людині, водночас встановлені певні обмеження щодо реалізації окремих видів прав. Так, конституційна практика більшості країн встановлює політичну правосуб'єктність особи з досягненням 18 років (виборче право), водночас реалізація інших політичних прав дитини (свобода слова, мирних зборів, об'єднань тощо) носить, на нашу думку, соціальний, а не політичний характер.

Особливу увагу приділено реалізації дитиною соціальних, культурних прав і свобод — права на освіту, розвиток особистості, права на працю. Зауважимо, що суб'єктом даних видів прав і свобод можуть виступати не лише діти, а й інші особи, проте у конституціях багатьох сучасних держав для дітей передбачено особливий механізм реалізації. Наприклад, право дітей на освіту має імперативний (ст. 10 Конституції Мальти від 1964 р., ст. 41 Конституції Литви від 25 жовтня 1992 р.) або диспозитивний характер (ст. 76 Конституції Королівства Данія від 5 червня 1953 р., ст. 27 Конституції Монако від 17 грудня 1962 р.), у конституційній практиці сьогодення право на освіту (початкову, середню або загальну) виступає обов'язком дитини.

Також, за загальним правилом, сучасні держави гарантують дитині безкоштовну початкову та середню освіту, державний розвиток дошкільного виховання, загального початкового навчання, середньої, професійної та вищої освіти, створюють умови для створення навчальних закладів різних форм власності, здійснення контролю за їхньою діяльністю тощо. Крім того, у Конституції Угорщини закріплено права, пов'язані з правом на освіту, а саме: свобода інтелектуальної діяльності та право на максимально високий рівень фізичного і духовного здоров'я.

Конституційні норми сучасних держав гарантують особливий захист та умови праці неповнолітніх, гідну зарплатню за роботу, встановлюють вікові обмеження у реалізації цього права (ст. 37 Конституції Італії 1947 р., ст. 16 Конституції Республіки Мальта від 1964 р., ст. 42 Конституції Республіки Македонія від 17 листопада 1991 р., ст. 45 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р., ст. 65 Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р.).

Сучасна доктрина прав дитини виходить з принципу єдності прав і обов'язків дитини. Скажімо, Конституція Литовської Республіки у ч. 6 ст. 38 згадує про обов'язки дітей — поважати батьків, піклуватися про них у старості, шанобливо ставитися до батьківської спадщини; у цій же частині конституційної статті містяться права та обов'язки батьків щодо дітей, зокрема, правом і обов'язком батьків є виховання дітей чесними людьми та вірними громадянами, утримання дітей до повноліття. Конституція Ірландії від 29 грудня 1937 р. нормою, закріпленою у ст. 42, гарантовано повагу до невід'ємного права та обов'язку батьків надавати своїм дітям релігійне, моральне, інтелектуальне, фізичне і соціальне виховання. В такий спосіб законодавець закріпив пріоритетність батьківської волі над свободою волі дитини, в окремих випадках держава виконує батьківські обов'язки.

У Основному Законі ФРН від 23 травня 1949 р. (ст. 6) виховна діяльність контролюється громадськістю, передбачена можливість відокремлення дітей від сім'ї чи осіб, що їх виховують, якщо ці особи не виконують своїх обов'язків або існує загроза для дітей залишитися без нагляду.

Часто конституційні норми про права людини загалом і права дитини зокрема забезпечуються прийнятими на основі Конституції законами, більшість з яких, по суті, є рецепцією міжнародно-правових документів, серед яких Конвенція про права дитини (Конституція Фінляндії від 11 червня 1999 р.)

Особливу увагу в конституційному законодавстві зарубіжних країн приділено функціонуванню соціально-економічних і правових інститутів захисту прав та законних інтересів дітей: створення розгалуженої системи соціального забезпечення, гарантування судового захисту прав і свобод (в деяких країнах через існування ювенальної юстиції), функціонування інституту дитячого омбудсмена (Норвегія, Польща, Росія) або ж виконання цих функцій національними омбудсменами, наявність розвинених інститутів громадянського суспільства, які здійснюють контроль за дотриманням прав дітей.

Таким чином, оскільки конституція є основою галузевого законодавства будь-якої країни, а турбота про майбутні покоління одним з найголовніших завдань держави, то розв'язання проблем, пов'язаних з правами дітей, має відбуватися на найвищому конституційному рівні. Права дитини були закріплені у конституційних текстах більшості держав світу лише

на початку ХХ ст., тому процес становлення прав дитини у сучасному світі як об'єкта конституційно-правового регулювання складний і в цілому ще незавершений. Найважливішу роль у визнанні правового статусу дитини на конституційному рівні відіграли насамперед міжнародно-правові акти.

1. *Хрестоматия* по истории государства и права зарубежных стран: В 2 т. / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова / Сост. О. Л. Лысенко, Е. Н. Трикоз; под ред. Н. А. Крашенинниковой. — Т. 2: Современное государство и право. — М.: Норма, 2003.
2. *Конституции* государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л. . Окунькова. — М.: НОРМА, 2001.
3. *Енгибарян Р. В.* Сравнительное конституционное право: учеб. пособие. — М.: Юрист, 2005.
4. *Крестовская Н. Н.* Теоретические и прикладные перспективы сравнительного метода в исследовании ювенального права // Порівняльно-правові дослідження. — 2008. — № 2.

Савчук Віктор Олексійович,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
проректор з міжнародних зв'язків
Кам'янець-Подільського національного університету імені
Івана Огієнка

Гаврилюк Вікторія Борисівна,

студентка історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана
Огієнка

Виборчі системи Республіки Польща та України: практика, перспективи

Розглянуто політичні системи України та Республіки Польща: динаміку виборчих законодавств обох країн, їх спільні риси та основні відмінності, пропорційну виборчу систему, можливості імплементації позитивного досвіду Польщі в українське законодавство.

Ключові слова: виборче законодавство, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, політичні партії.

Одним з головних чинників розвитку демократичного суспільства є принцип виборності влади. Звідси проблема створення прозорого виборчого механізму є актуальною для більшості сучасних демократій, з особливою гостротою вона проявляється у країнах перехідного типу, до яких належить і Україна. Від дієвості виборчого механізму залежить і якість влади, перспектива розвитку демократичних інституцій, у цілому формування громадянського суспільства. У цьому контексті наступною гострою проблемою є оптимізація виборчої системи України. Тому надзвичайно актуальним є аналіз різних типів виборчих систем, виявлення як пози-